

16. Garland-Thomson, R. 2017. *Extraordinary Bodies : Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. Columbia: Columbia University Press. 224 p.
17. Kleege, G. 2018. *More than meets the eye: what blindness brings to art*. London: Oxford University Press. 176 p.
18. Sacks, O. 1995. *An Anthropologist on Mars: Preface*. New York: Vintage. Pp. 57-102.
19. Tokarczuk, O. 1995. E. E. Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy. 272 s.
20. Kent, D. 1989. Shackled Imagination: Literary Illusions About Blindness. *Journal of Visual Impairment and Blindness*. March, pp.145-149.
21. Zigler, E., Burack, J.A., Hodapp, R.M., Iarocci, G. 1993. *The Oxford Handbook of Intellectual Disability and Development*. 432 p. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780195305012.001.0001 (accessed 29.05.2024).

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-11

УДК 37.017.4:140.8

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

MAIN DIRECTIONS AND STRUCTURAL ELEMENTS OF CIVIC EDUCATION

О. Л. Притула

Актуальність теми дослідження. Військово-патріотичне виховання учнівської молоді, як пріоритетна в умовах сьогодення складова патріотичного виховання, має спиратися на духовність та систему цінностей українства, а також містити в собі загальну військово-історичну та прикладну фізичну підготовку, вивчення основ військової служби та безпеки життєдіяльності.

Постановка проблеми вбачається в необхідності актуалізації дослідницьких завдань щодо розвитку таких напрямів та структурних елементів громадянського виховання як досягнення фізичної досконалості, зміцнення волі і духу, формування морально-етичних якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика осмислення патріотичного і громадянського виховання розглядається у працях: І. Бега, Г. Ваценка, П. Вербицької, В. Волошина, О. Кривоноса, А. Макаренка, С. Рябова, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, І. Турчика, К. Чорної та інших науковців.

Постановка завдання. Визначити особливості напрямів та структурних елементів громадянського виховання особистості.

Urgency of the research. Military-patriotic education of schoolchildren as a priority component of patriotic education in today's conditions should be based on spirituality and the system of values of Ukrainians, as well as should include general military-historical and applied physical training, study of the basics of military service and life safety.

Target setting is seen in the need to actualize research tasks regarding the development of such directions and structural elements of civic education as achieving physical perfection, strengthening the will and spirit, and forming moral and ethical qualities.

Actual scientific researches and issues analysis. The problems of understanding patriotic and civic education are considered in the works of: I. Bekh, H. Vashchenko, P. Verbytska, V. Voloshyn, O. Kryvonos, A. Makarenko, S. Riabov, V. Sukhomlynskyi, O. Sukhomlynska, I. Turchuk, K. Chorna and other scientists.

The research objective is to determine the features of directions and structural elements of civic education of the individual.

Виклад основного матеріалу. У статті розглядаються основні напрями та структурні елементи громадянського виховання – досягнення фізичної досконалості, зміцнення волі і духу, формування морально-етичних якостей.

Виокремлено наступні функції фізичної культури у розвитку духовної сфери людини: потребо-мотиваційна функція, ціннісно-нормативна функція, естетична функція, моральна функція.

Проаналізовано духовно-моральне підґрунтя сучасного громадянського виховання, що має спиратися на когнітивні, нормативні та поведінкові норми, до яких варто віднести вироблення умінь міркувати, здійснювати аналіз, ставити питання та шукати на них відповіді, критично мислити й розглядати проблему з усіх боків. Окреслені вміння формуються передусім засобами розумового виховання, що націлені на розвиток інтелектуальних сил вихованців, їх мислення, передання ним культури розумової праці.

Процес формування та розвитку критичного мислення розглядається як одна з інноваційних педагогічних технологій, що уможливорює перехід традиційної освіти, що орієнтована на здобуття знань, до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, яка орієнтована на трансформацію здобутих знань, умінь і навичок в предметні компетенції.

Висновки. Сучасне громадянське виховання має спиратися на когнітивні, нормативні та поведінкові норми, які допомагають виробленню умінь зростаючої особистості міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати на них відповіді, критично мислити та різнобічно розглядати проблему.

Ключові слова: громадянське виховання, фізична культура, спорт, воля, морально-етичні якості, духовний розвиток, критичне мислення, інноваційні технології.

The statement of basic materials.

The article deals with the main directions and structural elements of civic education – achieving physical perfection, strengthening the will and spirit, forming moral and ethical qualities.

Need-motivational function, value-normative function, aesthetic function, moral function are distinguished among others as the most necessary for the development of the spiritual sphere of a person in the frame of physical education.

The spiritual and moral basis of modern civic education is analyzed, which should be based on cognitive, regulatory and behavioral norms, which include developing the skills to reason, analyze, ask questions and look for answers, think critically and consider the problem comprehensively. The above mentioned skills are formed by means of mental education aimed at the development of the pupils' intellectual powers, their thinking, and the transfer of the mental work culture.

The process of formation and development of critical thinking is considered as one of the innovative pedagogical technologies, which enables the transition of traditional education, which is focused on the acquisition of knowledge, to a new type of humanistic and innovative education, which is focused on the transformation of acquired knowledge, abilities and skills into subject competencies.

Conclusions. Modern civic education should be based on cognitive, normative and behavioral norms that help to develop the skills of an improving individual to reason, analyze, ask questions, search for answers, think critically and consider a problem comprehensively.

Keywords: civic education, physical education, sport, will, moral and ethical qualities, spiritual development, critical thinking, innovative technologies.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни саме військово-патріотичне виховання, мета якого формування у молоді готовності опанувати сучасні військові професії, служити у Збройних Силах України й нарешті стати на захист Батьківщини, виходить на перший план. Військово-патріотичне виховання учнівської молоді, як пріоритетна в умовах сьогодення складова патріотичного виховання, має спиратися на духовність та систему

цінностей українства, та містити в собі загальну військово-історичну та прикладну фізичну підготовку, вивчення основ військової служби та безпеки життєдіяльності. Відповідна діяльність має бути комплексною та вимагає спільних зусиль усіх стейкхолдерів – органів управління та навчальних закладів різних рівнів, сім'ї, інститутів громадянського суспільства, Збройних Сил України та інших структур, що відповідають за національну безпеку [1, с. 34].

У цьому контексті одним з визначальних завдань постає розвиток таких напрямів та структурних елементів громадянського виховання як досягнення фізичної досконалості, зміцнення волі і духу, формування морально-етичних якостей. Ці завдання покликані вирішувати в тій чи іншій мірі майже усі навчальні дисципліни та напрямки виховної роботи, однак ключова роль у досягненні власне фізичної досконалості, зміцнення волі і духу відводиться фізичній культурі та спорту як в школі, так й поза її межами.

Аналіз останніх публікацій з теми дослідження. Проблематика осмислення патріотичного і громадянського виховання розглядається у працях: І. Бега, Г. Ващенко, П. Вербицької, В. Волошина, О. Кривоноса, А. Макаренка, С. Рябова, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, І. Турчика, К. Чорної та інших науковців.

Основні напрями та структурні елементи громадянського виховання – досягнення фізичної досконалості, зміцнення волі і духу, формування морально-етичних якостей, критичного мислення аналізували і досліджували вітчизняні науковці: Н. Бібик, А. Буц, Н. Величко, В. Вітюк, Н. Вукіна, Н. Дементієвська, М. Дорош, І. Зайченко, В. Коваль, А. Лякішева, М. Марчук, Н. Харченко, Я. Чаплак, Т. Шепеленко та інші.

Не зважаючи на досить широке представлення наукових напрацювань, проблема сучасної філософії громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни, особливо, у історіософському та світоглядно-виховному аспектах представлена ще не достатньо повно.

Мета статті – визначити особливості напрямів та структурних елементів громадянського виховання особистості.

Виклад основного матеріалу. Як частина культури суспільства фізична культура постає основним фактором формування фізичних якостей зростаючої особистості, що відповідає за розвиток фізичних можливостей людського організму та згуртовує силу духу. Очевидно, що лише фізично розвинута, здорова людина, що здатна захистити себе і свій дім, спроможна краще захистити й свою Батьківщину, має більше шансів зберегти своє життя та захистити життя інших, подолати ворога. Тому вкрай важливо з раннього дитинства виконувати різні фізичні вправи, постійно покращувати свій фізичний стан і підготовку, тренувати витривалість та розвивати адаптивні можливості організму. Доведено, що “заняття фізичними вправами заповнюють дефіцит рухової активності, сприяють ефективному відновленню організму після стомлення, підвищенню розумової і фізичної працездатності, поліпшують здоров'я людини в будь-якому віці. Здорова людина звичайно життєрадісна, оптимістично налаштована, їй інтереси широкі і різноманітні, їй легше обходити життєві перешкоди, переборювати труднощі. Таким чином, здоров'я необхідне для життя. І є правильний спосіб бути в ньому здоровим – уміти здоров'я зберігати і створювати” [19, с. 4-5]. У цьому зв'язку виховання з раннього дитинства любові до руху, прагнення фізичного вдосконалення, навичок здорового способу життя, загартування організму, відновлення фізичного потенціалу людини після стомлення, травм, захворювань, здібностей до різних

видів спорту, бойових мистецтв, що тренують витривалість та розвивають силу духу, виходить за межі традиційних завдань фізичного виховання, й постає важливою складовою виховання громадянського.

Фізична культура і спорт не лише сприяють досягненню фізичної досконалості, але й є основою побудови фундаменту духовності, формування моральних якостей. Відповідні положення знайшли осмислення у спадщині видатних українських педагогів – А. Макаренка, В. Сухомлинського та Г. Ващенка. Зокрема, А. С. Макаренко, спираючись на військову гімнастику, опрацював та практикував універсальну на той час систему військово-фізичного виховання колоністів, що ґрунтувалось на ідеї створення певного ланцюга вправ та труднощів, які вихованці мають подолати, щоб сформувати якості вольової людини. В. О. Сухомлинський особливу увагу приділяв питанням тілесного виховання та гармонійного фізичного розвитку дитини, пропагуючи ідеї єдності виховання й самовиховання під час занять з фізичної культури та надаючи пріоритетного значення реалізації принципу природовідповідності [9, с. 2-3].

На особливу увагу у цьому контексті заслуговує, на нашу думку, концепція Г. Ващенка, який основною метою виховання української молоді вважав служіння Богові й Батьківщині. Його погляди на проблеми фізичного виховання молоді представлені у працях “Виховний ідеал” та “Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру”, що були видані у Німеччині у 1950-х рр. [8, с. 11]. У першій праці педагог наводить докази міцного зв'язку виховання фізичного з вихованням інтелектуальним і моральним. Він наголошував, що “основне у людини – її дух. Отже, дітей треба виховувати так, щоб тіло у них було спритним і міцним знаряддям духа” [цит. за 8, с. 3]. У другій праці Ващенко представляє свою концепцію тіловиховання, стверджуючи: “наше завдання полягає у тому, щоб виховати людину міцну духом і тілом, але водночас таку, щоб у неї дух панував над тілом. У цьому основний сенс тіловиховання. Ця ідея мусить бути покладена в основу всіх ділянок тіловиховання” [4, с. 301]. Таким чином Г. Ващенко обґрунтовує взаємовідношення й взаємодію між душею й тілом та обґрунтовує можливість засобами фізичного виховання є не тільки зміцнювати здоров'я, розвиток м'язової сили, вироблення витривалості, але й зміцнення її сили духу, волі, вироблення здатності керувати своїм тілом як знаряддям духу.

Дійсно, можна навести багато свідчень, що заняття фізкультурою і спортом позитивно впливають не лише на фізичний розвиток людини, зміцнюють її здоров'я, розвиток різних рухових якостей та сприяють досягненню високих спортивних результатів, але й здійснюють вагомий вплив на формування духовних якостей людини, які відповідають у свою чергу за досягнення її фізичної досконалості. У цьому зв'язку варто виокремити наступні функції фізичної культури у розвитку духовної сфери людини:

Потребо-мотиваційна функція, за допомогою якої прищеплюється любов до спорту і здорового способу життя, формується потреба у тренуваннях, у розвитку сили, вправності, гнучкості;

Ціннісно-нормативна функція, яка відповідальна за засвоєння “різних цінностей фізичної культури – від здоров'я до приємного спілкування у процесі занять” [19, с. 7]. Більш того, чисельні дослідження свідчать про важливу роль фізкультурно-спортивної діяльності у формуванні громадянських цінностей. Завдяки заняттям спорту або навіть у процесі споглядання спортивних змагань, зазначає І. Турчик, у молоді розвивається прагнення до самореалізації, громадської активності та відповідальності, виховується почуття громадянського обов'язку, формується активна життєва позиція та

толерантність, а також культивується повага до культури та історії своєї Батьківщини, розвиваються патріотичні почуття, переконання і погляди [16, с. 91].

Естетична функція, що виявляється у розвитку вміння сприймати і розуміти прекрасне в людського рухах тіла. Регулярні заняття фізичною культурою і спортом, зазначає Н. А. Величко, стимулюють “естетичний розвиток, у процесі якого в учнів формуються духовні потреби, емоційно-естетичне ставлення до дійсності, мистецтва, формуються поняття краси, розвиваються творчі здібності. Високий емоційний фон виконання різних фізичних вправ, особливо у формі емоційно забарвлених змагань, сприяє розвитку у дітей схильності до співпереживання, взаємодопомоги і виконання дружніх колективних дій, взаємної відповідальності за досягнення загальної мети” [5, с. 29].

Моральна функція, яка має прояв у вихованні моральних якостей тих, хто займається спортом, стимулює “прояви високих зразків волі, характеру, наполегливості, мужності і сміливості” [21, с. 41].

Втім за творення та зміцнення духовності, формування міцного духу та гартування волі на всіх освітніх етапах у першу чергу відповідальні дисципліни соціально-гуманітарного циклу, релігія і філософія. У сучасному інтелектуальному дискурсі все більше утверджується розуміння першочергової ролі філософії у загальнолюдських питаннях пошуку самого себе, усвідомлення своєї сутності та призначення, у визначенні життєвих орієнтирів й гуманістичних цінностей. Відповідні ідеї обговорювались, зокрема, в Афінах в 2013 році на XXIII Всесвітньому філософському конгресі “Філософія як спосіб і запит життя” [14, с. 20]. Існує багато свідчень як вивчаючи дисципліни соціально-гуманітарного циклу на усіх етапах освіти діти і молодь усвідомлює зміст вищих моральних цінностей, що втілюються в основних категоріях етики та поняттях моральної свідомості – добро та зло, свобода та відповідальність, обов’язок, совість, честь та гідність, сенс життя, любов і щастя.

Отже, формування морально-етичних якостей має здійснюватися усіма навчальними та виховними заходами через культивування, розвиток та формування у підростаючого покоління:

- загальнолюдських цінностей таких як честь, справедливість, солідарність, миролюбство, милосердя, дружелюбність;
- моральної позиції у поведінці та здатності до свідомого вибору добра;
- поваги до усіх людей, незалежно від їх соціального статусу та фізичних можливостей;
- позитивних життєвих орієнтирів і планів тощо [2, с. 616].

Окрім духовно-морального підґрунтя сучасне громадянське виховання має спиратися на когнітивні, нормативні та поведінкові норми, до яких варто віднести вироблення умінь міркувати, здійснювати аналіз, ставити питання та шукати на них відповіді, критично мислити й розглядати проблему з усіх боків. Окреслені вміння формуються передусім засобами розумового виховання, що націлені на розвиток інтелектуальних сил вихованців, їх мислення, передання ним культури розумової праці. Підґрунтя для вищезначених вимог ми знов знаходимо у працях українських класиків педагогіки. Зокрема, В. Сухомлинський у своїх працях висуває вимоги у зростаючої особистості прагнення пізнання навколишнього світу; вміння здійснювати складні розумові операції такі як аналіз і синтез, порівняння й узагальнення, пошук причинно-наслідкових зв’язків; самостійно здійснювати оцінку навколишніх явищ;

здатність відстоювати власну точку зору; а також спостерігати, досліджувати, робити власні висновки на основі вивчення явищ навколишнього життя, наукової та довідкової літератури тощо [11, с. 146]. Ознаками розвинутого розуму за В. Сухомлинським є: "...допитливість, тобто активне ставлення до явищ навколишнього життя, прагнення пізнавати і знати; системність, тобто цілеспрямований вибір об'єктів пізнання, понять, висновків; місткість; дисциплінованість, гнучкість, самостійність, критичність" [15, с. 208].

Окреслені когнітивні, нормативні та поведінкові норми сьогодні пов'язують з розвитком критичного мислення як однією з ключових громадянських якостей, яка "забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію в тих чи інших питаннях, уміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, брати участь у дебатах, уміння переосмислювати дії та аргументи, передбачати можливі наслідки дій та вчинків" [10, с. 64]. Процес формування та розвитку критичного мислення сьогодні розглядається як одна з інноваційних педагогічних технологій, що уможлиблює перехід традиційної освіти, що орієнтована на здобуття знань, до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, яка орієнтована на трансформацію здобутих знань, умінь і навичок в предметні компетенції. Поняття "критичне мислення" як педагогічну категорію, що характеризує "цілеспрямований процес мислення, що надає учню можливість сприймати, аналізувати, систематизувати, оцінювати інформацію, результат діяльності й обирати власну позицію, аргументувати власні думки та вчинки" [12, с. 33] використовують у науковій літературі понад 50 років. Народження критичного мислення стало закономірною відповіддю на вимоги інформаційного суспільства та зміни, які воно вносить в систему освіти, яка має навчити швидко орієнтуватись у зростаючому потоці інформації, осмислювати та застосувати здобуту інформацію.

Запит на розвиток критичного мислення як освітньої технології у нашій країні формується з кінця ХХ ст., коли настали "часи інтенсивних соціальних змін, коли неможливо діяти без постійного пристосування до нових політичних, економічних або інших обставин, без ефективного вирішення проблем, значна частина яких не передбачувана" [17, с. 280]. Спочатку про впровадження даної інноваційної технології у вітчизняну систему освіти йшлося виключно в контексті вищої школи, а з розробкою та впровадженням концепції Нова українська школа, що орієнтована на розвиток цілісної усебічно розвинутої особистості, що здатна мислити критично, самостійно й творчо, її розробляють у межах шкільної й навіть дошкільної освіти. У посібнику "Нова українська школа. Порадник для вчителя" окреслено провідні вміння людини, що мислить критично: "оцінювати надійність джерел інформації; виділяти необхідну інформацію та обробляти її; аналізувати та оцінювати власні чи чужі висловлювання, припущення, висновки, аргументи, гіпотези, переконання; ставити запитання з метою одержання точнішої інформації або її перевірки; розглядати проблеми з різних точок зору та порівнювати різні позиції і підходи при їх вирішенні; висловлювати власну позицію, влучно обирати мовленнєві засоби для побудови висловлювань; приймати обґрунтоване рішення" [13, с. 74].

Окреслені вище вміння відповідно до Концепції формуються вже у молодшому шкільному віці. Отже, починаючи з молодшого шкільного віку, дитина вчиться розглядати ідеї з точки зору різних позицій, із урахуванням їх змістових зв'язків, порівнювати їх з іншими ідеями. Як наслідок підхід, що базується на критичному мисленні, стає природним шляхом взаємодії ідей та

інформації, а сама взаємодія завжди постає “як активний процес, який або стимулюється, або трапляється спонтанно і надає учневі можливість контролювати інформацію, ставити її під сумнів, об’єднувати, переробляти, адаптувати або відкидати” [17, с. 280]. Це дає можливість дитині протягом навчання та у інших життєвих ситуаціях “аналізувати та синтезувати навчальну інформацію (зокрема за допомогою питань); застосовувати отримані результати цього аналізу як у стандартних, так і в нестандартних ситуаціях, самостійно розв’язувати проблеми; робити обґрунтований вибір із декількох альтернатив і приймати рішення; оцінювати перебіг і результати власної діяльності та діяльності інших” [12, с. 35].

Важливою передумовою формування критичного мислення є всебічне стимулювання у школярів під час різних видів навчально-виховної роботи так званих проблематичних суджень, які розвивають здатність дитини не тільки ставити запитання, з’ясовуючи причини чи наслідки того чи іншого явища, але й вміння знаходити відповіді на ці запитання. Такого роду діяльність Н. Бібік досліджує в контексті формування пізнавальних інтересів учнів початкової школи. Проаналізувавши запитання школярів дослідниця приходиться до висновку, що з кожним роком навчання кількість непродуктивних питань учнів, мета яких уточнення, розпізнавання об’єкта або з’ясування функцій предмета, зменшується. Натомість з часом зростає частка питань продуктивного характеру, які вже націлені на відтворення причинно-наслідкових зв’язків між подіями, предметами і явищами або оцінювання вчинків [3, с. 102-103].

Вміння міркувати, аналізувати наявні дані, ставити питання та шукати на них відповіді, критично розглядати будь-яку проблему сприяє постійному самовдосконаленню особистості на усіх етапах навчання й після його завершення. Розвиваючи критичне мислення учні поступово переходять від простих оцінювальних суджень та елементарної аргументації до вміння здійснювати так званий багатofактовий аналіз. Відповідний тип мислення використовується в ситуаціях розв’язання неординарних практичних завдань, що потребують обміркованого вибору і оцінювання. Критичне мислення, зазначає вітчизняна дослідниця Н. Вікуна, посиляючись на результати досліджень Інституту критичного мислення університету Монклер (New Jersey, USA) та здобутки філософської думки, “допомагає нам навчатися через те, що ми бачимо, чуємо, відчуваємо на смак, нюхаємо, торкаємося, робимо (Гордон Драйден). Воно допомагає вдумливо читати, виражати свої думки вголос і на папері. Воно формує самооцінку й самоповагу. Воно вчить нас самостійно міркувати. Ще Конфуцій говорив: навчання без міркування – марна праця” [6]. Отже, розвинуте критичне мислення допомагає не лише під час навчання, але й протягом всього життя людини “аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність, оцінювати свої думки та сторонні впливи на них, виявляти в них сильні та слабкі аспекти, зважено розглядати різноманітні підходи до проблеми, щоб приймати обґрунтовані рішення щодо неї; формулювати самостійні судження й будувати переконливу аргументацію; здійснювати рефлексію та коригування власної діяльності” [20, с. 535].

Уміння об’єктивно оцінювати явища, процеси, події, що відбуваються навколо, протистояти маніпуляційним впливам в умовах глобальних викликів сучасності постає необхідною вимогою повноцінної участі у громадянському житті суспільства. Нагальна потреба у розвитку критичного мислення особистості зумовлена ще тією обставиною, що сучасна динаміка технологічного і соціального прогресу вимагає умінь швидко адаптуватися і вдосконалюватися,

самостійно здобуваючи знання, знаходячи шляхи розв'язання завдань, що виникають у нестандартних ситуаціях [18]. Адже “люди, які мають навички критичного мислення, чесні самі з собою; перемагають сумніви; ставлять запитання; інтелектуально незалежні; ними практично неможливо маніпулювати” [7, с. 190].

Висновки. За теперішніх умов військово-патріотичного виховання одним з визначальних завдань постає досягнення фізичної досконалості молоді, зміцнення волі і духу, формування морально-етичних якостей. Вагома роль у виконанні цих завдань належить фізичній культурі і спорту, що було доведено ще системою військово-фізичного виховання колоністів А. Макаренко, ідеями природовідповідності виховання В. Сухомлинського та концепцією телевиховання Г. Ващенко, а також дисциплінам соціально-гуманітарного циклу, вивчаючи які діти і молодь усвідомлюють зміст вищих моральних цінностей.

Сучасне громадянське виховання має спиратися на когнітивні, нормативні та поведінкові норми, які допомагають виробленню умінь зростаючої особистості міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати на них відповіді, критично мислити та різнобічно розглядати проблему. Окреслені вміння формуються передусім засобами розумового виховання, що спрямовані на розвиток інтелектуальних сил і мислення вихованців, серед яких ключову роль відіграють технології розвитку критичного мислення. Останнє постає не лише як інноваційна педагогічна технологія, але як ключова громадянська якість, що допомагає протистояти маніпуляційним впливам. З розвитком критичного мислення тісно пов'язано виховання здатності робити власні висновки на основі побаченого, почутого чи прочитаного, брати участь у громадському житті, формування навичок швидкої адаптації до нових умов та суспільних відносин, адекватної орієнтації.

Список використаних джерел:

1. Бех, ІД & Чорна, КІ 2015, ‘Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді’, *Гірська школа Українських Карпат*, № 12-13, с. 26-37.
2. Бех, І 2019, ‘Патріотичне і громадянське виховання у власних межах’, *Освіта для миру* : зб. наук. пр.: у 2 т., редкол.: Кремень, ВГ, Київ: Вид-во ТОВ “Юрка Любченка”, Т.1, с. 607-618.
3. Бібік, НМ 1998, *Формування пізнавальних інтересів молодших школярів*. Дисертація доктора педагогічних наук, Київ : *Ин-т педагогіки АПН України*, 380с.
4. Ващенко, Григорій 2000, *Твори*. Том 4. ‘Праці з педагогіки та психології’. Київ: “Школяр” “Фада” ЛТД, 416 с.
5. Величко, НА 2013, ‘Естетичне виховання молодших школярів у початковій школі на заняттях фізичної культури’, *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Сер. : Педагогічні та історичні науки*, Вип. 111, с. 29-35.
6. Вукіна, Н 2006, ‘Навіщо нам, українцям, критичне мислення?’ *Освіта.ua* 19 липня. Доступно : <<https://ru.osvita.ua/school/method/technol/986/>>. [18 Березень 2024].
7. Вукіна, НВ, Дементієвська, НП & Сущенко, ІМ 2007, *Критичне мислення: як цьому навчати*. Науково-методичний посібник, Наук. ред. Пометун, ОІ, Харків: *Наука*, 190 с.
8. Зайченко, І 2010, ‘Проблеми фізичного виховання у творчій спадщині І. Ващенка (1878-1967) О’, *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. XXXIV*, Вип. 34, с. 3-19.
9. Коваль, ВВ 2012, ‘Фізичне виховання молоді в педагогічній творчій спадщині відомих українських педагогів ХХ століття’, *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя, Сер.: Психолого-педагогічні науки*, № 4, с. 1-5.

10. Кривонос, О 2019, 'Виховання громадянських якостей школярів у новій українській школі', *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 7 (91), с. 61-71.
11. Кузьма-Качур, МІ & Бейко, ЛВ 2019, 'Історико-педагогічний аналіз проблеми формування критичного мислення молодших школярів', *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія "Педагогіка та психологія"*, Вип. 1 (9), с. 145-148.
12. Лякішева, А, Вітюк, В & Кашуб'як, І 2019, 'Ретроспективний огляд поняття "критичне мислення"', *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Серія "Педагогічні науки"*, Вип. 1, с. 29-37.
13. *Нова українська школа. Порадник для вчителя 2017*. URL: Доступно : <<http://nus.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>>. [18 Березень 2024].
14. Предборська, І 2013, 'Філософія як спосіб і запит життя', *Філософія освіти*, № 2 (13), с. 7-23.
15. Сухомлинський, ВО 1977, Павлиська середня школа. Вибрані твори. Київ, Т.4, 638с.
16. Турчик, ІХ 2017, 'Формування громадянських цінностей у молоді США', *Збірник наукових праць Херсонського державного університету*, Вип. 78 (3), с. 88-92.
17. Харченко, НВ 2016, 'Критичне мислення як характеристика сучасної особистості підлітка', *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, Вип. 20 (2), с. 276-286.
18. Чаплак, Я & Марчук, МВ 2011, 'Роль критичного мислення у творчих пошуках "внутрішнього камертону душі" особистості', *Современные научные исследования и инновации*, № 4. Доступно : <<http://web.snauka.ru/issues/2011/08/1516>>. [18 Березень 2024].
19. Шепеленко, ТВ, Буц, АМ & Дорош, МІ 2020, *Фізична культура, фізичне удосконалення і здоровий спосіб життя в різні вікові періоди. Фізичне виховання в сім'ї*. Конспект лекції, Харків : УкрДУЗТ, 56 с.
20. Шуль, НІ 2022, 'Стратегії та методи розвитку критичного мислення в освітньому процесі дітей з ООП', *Освіта Хмельниччини: психолого-педагогічний супровід модернізаційних процесів, зб. наук. пр., Ред. кол.: Очеретянюк, ВІ (гол.) та ін., Хмельницький : ХОППО*, с. 532-537.
21. Keighley, P 1991, 'Education out of Doors', *British Journal of Physical Education*, № 22 (1), p. 40-42.

References:

1. Bekh, ID & Chorna, KI 2015, 'Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi (Program of Ukrainian patriotic education of children and student youth)', *Hirska shkola Ukrainykh Karpat*, № 12-13, с. 26-37.
2. Bekh, I 2019, 'Patriotychno i hromadianske vykhovannia u vlasnykh mezhakh (Patriotic and civic education within one's own borders)', *Osvita dlia myru : zb. nauk. pr.: u 2 t., redkol.: Kremen, VH, Kyiv: Vyd-vo TOV "Turka Liubchenka"*, Т.1, с. 607-618.
3. Bibik, NM 1998, *Formuvannia piznavalnykh interesiv molodshykh shkoliariv (Formation of cognitive interests of younger schoolchildren)*. Dysertatsiia doktora pedahohichnykh nauk, Kyiv : *In-t pedahohiky APN Ukrainy*, 380s.
4. Vashchenko, Hryhorii 2000, *Tvory (Works)*. Tom 4. 'Pratsi z pedahohiky ta psykholohii'. Kyiv: "Shkoliar" "Fada" LTD, 416 s.
5. Velychko, NA 2013, 'Estetychne vykhovannia molodshykh shkoliariv u pochatkovii shkoli na zaniattiakh fizychnoi kultury (Aesthetic education of younger schoolchildren in primary school during physical education classes)', *Naukovi zapysky Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. Ser. : Pedahohichni ta istorychni nauky*, Vyp. 111, с. 29-35.
6. Vukina, N 2006, 'Navishcho nam, ukraintsiiam, krytychne myslennia? (Why do we Ukrainians need critical thinking?)', *Osvita.ua 19 lypnia*. Dostupno : <<https://ru.osvita.ua/school/method/technol/986/>>. [18 Berezhen 2024].

7. Vukina, NV, Dementiievska, NP & Sushchenko, IM 2007, *Krytychne myslennia: yak tsomu navchaty (Critical thinking: how to teach it)*. Naukovo-metodychnyi posibnyk, Nauk. red. Pometun, OI, Kharkiv: *Nauka*, 190 s.
8. Zaichenko, I 2010, 'Problemy fizychnoho vykhovannia u tvorchii spadshchyni I. Vashchenka (1878-1967) (Problems of physical education in the creative heritage of I. Vashchenko (1878-1967))', *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Pedahohika. KhKhKhIV*, Vyp. 34, c. 3-19.
9. Koval, VV 2012, 'Fizychno vykhovannia molodi v pedahohichnii tvorchii spadshchyni vidomykh ukrainskykh pedahohiv XX stolittia (Physical education of youth in the pedagogical creative heritage of famous Ukrainian teachers of the 20th century)', *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo universytetu im. Mykoly Hoholia, Ser.: Psykholoho-pedahohichni nauky*, № 4, c. 1-5.
10. Kryvonos, O 2019, 'Vykhovannia hromadianskykh yakosti shkoliariv u novii ukrainskii shkoli (Education of civic qualities of schoolchildren in the new Ukrainian school)', *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, № 7 (91), c. 61-71.
11. Kuzma-Kachur, MI & Beiko, LV 2019, 'Istoryko-pedahohichni analiz problemy formuvannia krytychnoho myslennia molodshykh shkoliariv (Historical and pedagogical analysis of the problem of the formation of critical thinking of younger schoolchildren)', *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia "Pedahohika ta psykholohiia"*, Vyp. 1 (9), c. 145-148.
12. Liakisheva, A, Vitiuk, V & Kashubiak, I 2019, 'Retrospektyvnyi ohliad poniattia "krytychne myslennia" (Retrospective review of the concept of "critical thinking")', *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektivy. Seriiia "Pedahohichni nauky"*, Vyp. 1, c. 29-37.
13. *Nova ukrainska shkola. Poradnyk dlia vchytelia (New Ukrainian school. Teacher's Guide)* 2017. URL: Dostupno : <<http://nus.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>>. [18 Berezhen 2024].
14. Predborska, I 2013, 'Filosofiia yak sposib i zapyt zhyttia (Philosophy as a way and request of life)', *Filosofiia osvity*, № 2 (13), c. 7-23.
15. Sukhomlynskyi, VO 1977, *Pavlyshka serednia shkola (Pavlyshka secondary school)*. Vybrani tvory. Kyiv, T.4, 638 s.
16. Turchyk, IKh 2017, 'Formuvannia hromadianskykh tsinnosti u molodi SShA (Formation of civic values among the youth of the USA)', *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnogo universytetu*, Vyp. 78 (3), c. 88-92.
17. Kharchenko, HV 2016, 'Krytychne myslennia yak kharakterystyka suchasnoi osobystosti pidlitka (Critical thinking as a characteristic of the modern personality of a teenager)', *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, Vyp. 20 (2), c. 276-286.
18. Chaplak, Ya & Marchuk, MV 2011, 'Rol krytychnoho myslennia u tvorchykh poshukakh "vnutrishnoho kamertonu dushi" osobystosti (The role of critical thinking in the creative search for the "inner tuning fork of the soul" of the individual)', *Sovremennye nauchnye yssledovaniia y ynnovatsyy*, № 4. Dostupno : <<http://web.snauka.ru/issues/2011/08/1516>>. [18 Berezhen 2024].
19. Shepelenko, TV, Buts, AM & Dorosh, MI 2020, *Fizychna kultura, fizychno udoskonalennia i zdorovyi sposib zhyttia v rizni vikovi periony. Fizychno vykhovannia v simi (Physical culture, physical improvement and a healthy lifestyle in different age periods. Physical education in the family)*. Konspekt lektsii, Kharkiv : UkrDUZT, 56 s.
20. Shul, NI 2022, 'Stratehii ta metody rozvytku krytychnoho myslennia v osvitnomu protsesi ditei z OOPy (Strategies and methods of developing critical thinking in the educational process of children with special educational needs)', *Osvita Khmelnychchyny: psykholoho-pedahohichni suprovid modernizatsiinykh protsesiv, zb. nauk. pr., Ped. kol.: Ocheretianko, VI (hol.) ta in., Khmelnytskyi : KhoIPPO*, c. 532-537.
21. Keighley, P 1991, 'Education out of Doors', *British Journal of Physical Education*, № 22 (1), p. 40-42.